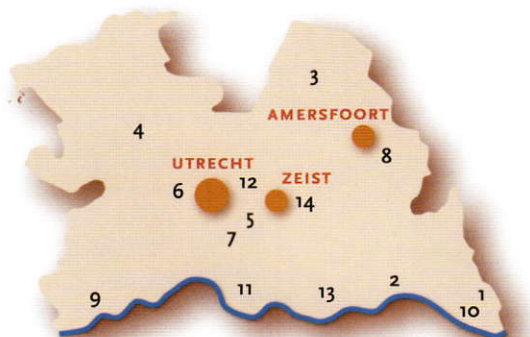

UTRECHT

1	Achterberg 183	8	Leusden 198
2	Amerongen 205	9	Lopik 200
3	Baarn 199, 203	10	Rhenen 184, 185, 201
4	Breukelen 184, 185, 193	11	Schalkwijk 184, 185
5	Bunnik 196	12	Utrecht 184-191, 195
6	De Meern 184, 185, 197	13	Wijk bij Duurstede 192
7	Houten 182	14	Zeist 204

Dankzij de vele verschillende landschappen met uiteenlopende bodemsoorten in de provincie Utrecht kunnen er veel boomsoorten gedijen. Essen, iepen, wilgen en elzen waren ooit de hoofdsoorten van de eindeloze veen- en kleibossen in het westen van de provincie, die doorliepen tot aan de Hollandse kust. Het gebied van de Kromme Rijn en de Vecht, alsook de voet van de Utrechtse Heuvelrug (die niet voor niets ook wel de 'lustwarande' werd genoemd), waren vanouds gewild voor de vestiging van middeleeuwse ridderhofsteden of, later, van buitenplaatsen. Enkele oude stadjes en steden, zoals Utrecht, Vianen, IJsselstein, Amersfoort, Rhenen en Wijk bij Duurstede, verrassen ons met hun onverwachte monumentale bomen in tuinen en stadsparken, de laatste veelal gelegen op de plaats waar zich vroeger stadswallen bevonden.

In de provincie Utrecht zijn enkele zeventiende-eeuwse linden, de oudste Hollandse iepen van ons land uit de late achttiende eeuw en vele knotwilgen en knotessen van onbekende ouderdom te vinden. Ook voor de hoogste iep, kers en paardenkastanje, en voor de bijna hoogste eik, moeten we naar Utrecht, en wel naar de landgoederen Nieuw- en Oud-Amelisweerd.

Uniek in de provincie Utrecht zijn de talloze essenhakhoutstoven van het Kromme Rijngebied. Door het hakken en de vergroeiingen zijn deze stoven ware monumenten van de bosbouwhistorie geworden. Datzelfde kan gezegd worden van de vele omvangrijke hakhoutstoven van zomer- en wintereik op de Utrechtse Heuvelrug. Genetici hebben vastgesteld dat deze grote kringen van eikenstammen genetisch tot een en dezelfde moederboom behoren. Hun ware ouderdom hebben deze bomen tot vandaag de dag nog niet prijsgegeven.

Oude linden in de provincie Utrecht

Soort	Hollandse linde (<i>Tilia x europaea</i>)
Stamomtrek	500 à 600 cm
Hoogte	tot ca. 30 m
Plantjaar	ca. 1650
Standplaats	verspreid in de provincie Utrecht: Schalkwijk, Rhenen, Breukelen, De Meern, Utrecht

In de provincie Utrecht staan opvallend veel monumentale lindebomen. De beroemdste was ongetwijfeld de Kindertjesboom of Munnikenboom in de stad Utrecht (bij het vroegere Kartuizerklooster), maar die is al rond 1850 na een bliksemingslag gekapt. Een botanicus bewaarde een takje van deze linde, die in het Nationaal Herbarium van Leiden is terechtgekomen. Achteraf is, verrassend genoeg, gebleken dat de boom een inheemse zomerlinde was, een soort die nu in vrijwel geheel Nederland is uitgestorven. Nagenoeg alle nog bestaande oude lindebomen zijn hybride Hollandse linden: een kruising tussen de zomerlinde en winterlinde. Het zijn Nederlandse kwekerijproducten die vanaf de zestiende tot de negentiende eeuw in heel Noord-Europa bekendheid genoten en een gewild exportproduct waren. Er zijn enkele belangrijke oude variëteiten of klonen van de Hollandse linden bekend, waarvan in Utrecht nog verschillende bewaard zijn gebleven.

Twee van zulke linden zijn te zien op het kasteelplein van Nijenrode te Breukelen (stamomtrek respectievelijk 437 en 393 cm), en verder bij Huis te Voorn in De Meern (omtrek 352 cm), bij boerderij de Uithof in de gemeente Utrecht (omtrek 547 cm) aan de Lekdijk bij Schalkwijk, in de gemeente Houten (omtrek circa 5 meter) en de buurtschappen Achterberg en Overberg bij Rhenen (omtrek beide 6 meter). Hoge linden, tot 30 meter, zijn te zien op landgoed Oud-Amelisweerd. Het zuidelijke deel van de Nieuwegracht in Utrecht heet 'Onder de linde', al zijn er nu vrijwel geen linden meer te zien. Uit documenten is bekend dat er linden aan de Nieuwegracht werden geplant vanaf de zeventiende eeuw; nu nog staan er verscheidene linden van zo'n 150 jaar oud.

De grachtbomen in Utrecht hebben een unieke groeiplaats. Door de verlaagde grachtwerven loop je op straatniveau als het ware door de kruinen van de bomen.

17e-eeuwse linde, even oud als de bijbehorende boerderij de Uithof in Utrecht.

De oudste ginkgo van Europa

Soort **ginkgo of Japanse notenboom (*Ginkgo biloba*)**

Stamomtrek **430 cm**

Hoogte **ca. 17 m**

Plantjaar **ca. 1770**

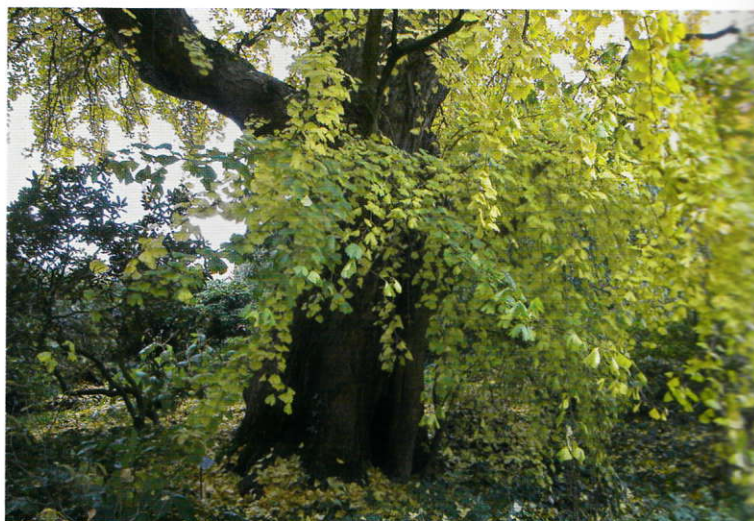
Standplaats **oude Hortus Botanicus, Lange Nieuwstraat 106 (Universiteitsmuseum), Utrecht**

De ginkgo van Utrecht is wereldwijd bekend. Volgens overlevering zou zich in de oude universiteitstuin van Utrecht, de Hortus Botanicus, de allereerste ginkgo bevinden die in Europa werd aangeplant. De Utrechtse hortus was in aanleg bedoeld als tuin van geneeskrachtige kruiden ten behoeve van de opleiding in de geneeskunde. De tuin werd in 1636

aangelegd bij de toen nog bestaande stadswal. Tussen In 1723 en 1726 werd de hortus uitgebreid met een grotere tuin met orangerie binnen de stadsmuren. Na 1964 verloor de oude hortus zijn functie met de aanleg van een nieuwe en ruimere botanische tuin buiten de stad. Het terrein van de oude hortus had tot circa 1986 nog een bouwbestemming. Door acties

De oudste en eerste ingevoerde Japanse noot of ginkgo in Europa in de Hortus Botanicus van Utrecht.

vanuit de burgerij en een initiatief van het Universiteitsmuseum kon de tuin behouden blijven. Het is nu een juweel en waardevol onderdeel van een historisch universiteitscomplex, bestaande uit kassen, orangerieën, universitaire gebouwen en een hortustuin.

Opmerkelijk is dat Carolus Linnaeus, die de tuin tussen 1735 en 1737 bezocht en aantekeningen maakte over de aanwezige planten, de ginkgo niet noemt. Zoiets bijzonders zou normaal gesproken zeker zijn aandacht hebben gehad. Linnaeus beschreef de ginkgo als soort pas in 1771. De boom zou rond 1770 in een pot of kuip geplant kunnen zijn. In 1787 werd de ginkgo, toen circa 5 meter hoog, vermeld door de Duitse botanicus Ehrhart. Tegenwoordig is het een imposante holle boom met veel krachtige zijtakken.

De ginkgo is eigenlijk een curiosum. Het is een primitief plantengenus uit het Jura, zo'n 170 miljoen jaar geleden. De ginkgo vormt een geheel aparte plantengroep die verwant is aan de coniferen en naaldbomen. De 'naalden' hebben een karakteristieke brede waaivorm. Hij overleefde in China, onder andere als gewaardeerde tempelboom. Waarschijnlijk komt de soort niet meer in het wild voor. Vooral ook in oktober-november zijn de ginkgo's prachtig vanwege hun heldergele herfstbladeren. Ginkgo's zijn tweehuizig, net als bijvoorbeeld wilgen. Er bestaan dus aparte mannelijke en vrouwelijke bomen.

De Utrechtse ginkgo is een mannelijk exemplaar. Rond 1830 heeft men een vrouwelijke ent in de boom gebracht, op zo'n 10 meter hoogte. De ent geeft jaarlijks veel vruchten, die vroeger gewild waren ten behoeve van zaai-goed voor andere botanische tuinen in Europa. De boom is een aantal keren behandeld door boomverzorgers die kabels en trekstangen hebben aangebracht ter voorkoming van het scheuren van de stam en het afbreken van zware zijtakken. Hij wordt nog steeds geregeld gecontroleerd. De Utrechts ginkgo staat in de zuidwesthoek van de tuin, een deel dat in de late negentiende eeuw en de eerste helft van de twintigste eeuw opnieuw is ingericht. Elders in de stad komen nog enkele monu-

Een van de oudste Chinese moerascipressen in ons land in de Hortus Botanicus te Utrecht, ca. 1950.

mentale ginkgo's voor uit de eerste helft van de negentiende eeuw: in de tuin van het Duitse Huis aan de Springweg, in een particuliere tuin aan Achter Clarenburg en in het park Het Hoge Land aan de Museumlaan.

Ook de overige hortuscollectie is alleszins de moeite waard, waaronder een doodsbeenderenboom, een Chinese moerascipres, een wintergroene eik (hulstbladige eik x zomereik), een vaantjesboom, een amberboom, een andere grote ginkgo uit circa 1830 en een fraaie coniferenverzameling uit de jaren dertig van de twintigste eeuw. In een aangrenzende tuin staat een zeldzame grote abrikoos, die te zien is vanuit de hortus. De Chinese moerascipres (*Metasequoia*) – net als de ginkgo een 'levend fossiel' – is hier geplant omstreeks 1950 en is, met drie exemplaren in het Cantonspark in Baarn, een van de oudste in het land. De stamomtrek ervan is 3 meter. Een paar jaar geleden is er in de oude hortus een lindestek geplant, afkomstig van een boom die nog steeds bij het ouderlijk huis van Linnaeus staat. De stek van deze winterlinde is beschikbaar gesteld door de dendroloog en lindeonderzoeker Rune Bengtsson.

Omgeving: bomenbeplanting op de grachtwerven van de Nieuwegracht (eerste helft negentiende eeuw), Singelpark (Servaesbolwerk, Zonnenburg en oude Sterrenwacht) door J.D. Zocher jr., circa 1830. Platanen op het plein van de Romaanse Nicolaaskerk en het Centraal Museum.

Oosterse plataan bij Het Duitse Huis

Soort	oosterse plataan (<i>Platanus orientalis</i>)
Stamontrek	450 cm
Hoogte	ca. 35 m
Plantjaar	1820-1860
Standplaats	tuin van het voormalige klooster Het Duitse Huis (thans Hotel Karel v), Springweg, Utrecht

Het middeleeuwse klooster Het Duitse Huis van de Duitse ridderorde en commanderij werd na de napoleontische periode omgebouwd tot hospitaal. De grote nieuwe vleugel was voor die tijd een opmerkelijk modern ziekenhuis. Bij dit hospitaal werden een kruidentuin aangelegd en enkele verspreide bomen aangeplant. Een aantal daarvan is nog bewaard gebleven, waaronder een grote ginkgo en een oosterse plataan. Het zijn twee prachtige grote bomen. De ginkgo is in de herfst heldergeel gekleurd. Echte oosterse platanen zijn zeldzaam, en dat geldt zeker voor bomen van bijna zoo jaar oud. De meeste platanen zijn hybriden, maar aan dit exemplaar hoeven we niet te twijfelen. De bladeren zijn diep ingesneden en kennen drie of meer bolvormige samengestelde bloeiwijzen. De stamvoet valt op door ronde knolvormige uitwassen, wat wel vaker bij platanen voorkomt.

In de oude tuin van Het Duitse Huis – er is ook nog een wat jongere tuin – staan verschillende oude struiken en bomen, waaronder een bergiep, een taxus en een pluimes. In de stam van deze Zuid-Europese essensoort is na even speuren een ingekerfd hakenkruis zichtbaar, ongetwijfeld aangebracht tijdens de Duitse inkwartiering in de jaren veertig van de vorige eeuw. Langzamerhand is het teken aan het vervagen. De boom heeft een aantal beschadigingen opgelopen, waaronder hij zichtbaar lijdt. Verondersteld wordt dat de zaden van de pluimes het in de Bijbel vermelde manna in de woestijn geweest moet zijn.

De oude tuin van Het Duitse Huis is niet openbaar toegankelijk, maar de kruinen van de hoge bomen zijn zichtbaar vanaf de Springweg en de Walsteeg. Een jongere tuin, uit het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw aan de zuidzijde van het voor-

Oude kloostertuin met Oosterse plataan. Links op de foto de monumentale ginkgo.

Pluimes met een in de oorlogsjaren ingekerfd hakenkruis.

malige klooster/hospitaal, is wel toegankelijk. Recentelijk is er een aardige formele tuin aangelegd met oude geleide en gesnoeide fruitsoorten, waaronder kweepeer, kroospruim en mispel.

In de omgeving bevindt zich een aantal monumentale platanen die een bezoek meer dan waard zijn: in het Abraham Dolenhof (oosterse plataan cv. *cuneata*), op het Servaas Bolwerk (een groep hoge gewone platanen uit de aanlegtijd van het Singelplantsoen, circa 1830), op Zonnenburg (gewone plataan), aan de Oudegracht bij de Bakkerbrug (oosterse plataan), bij het huis Maliebaan 40, achter het Centraal Museum (een rij van vijf oosterse platanen, waarvan één exemplaar met bliksemspleet van de top van de boom tot aan de stamvoet, die ieder jaar weer verder dichtgroeit), op de Begijnkade (oosterse plataan) en aan de Laan van Puntenburg, in het Park Nieuweroord (gewone plataan).

Omgeving: Singelplantsoen met diverse bomen uit de eerste helft van de negentiende eeuw met onder andere een donzige eik, een moerascipressengroep en meerstammige mos-eiken. Aan het Willemsplantsoen staat een rij huizen uit de jaren dertig van de twintigste eeuw met originele gemetselde bakstenen boombakken met jeneverbessen uit de bouw-tijd. Aan de overzijde van de Catharijne Singel, die in de komende jaren weer zal worden voorzien van water, staan de drie mogelijk oudste iepen van Nederland (Hollandse iep cv. 'Belgica', volgens jaarringen uit circa 1790).

Oosterse plataan in de Abraham Dolenhof in Utrecht.

Hoge plataan uit de aanlegtijd van het Utrechtse Singelplantsoen met dichtgroeïende bliksemspleet.

Karakteristieke bakstenen boombakken uit de jaren dertig van de 20e eeuw met jeneverbesboompjes (*Juniperus x media* 'Pfitzeriana')

Duiveltjesiepen en 'Belgische' iepen langs de Utrechtse Singel

Soort bergiep (*Ulmus glabra* 'Cornuta', duiveltjesiep)
Stamomtrek 570 cm (meerdere bomen als boomboeket)
Hoogte ca. 20 m
Plantjaar ca. 1830
Standplaats Tolsteegsingel (achter Centraal Museum), Utrecht

Soort Hollandse iep (*Ulmus x hollandica* 'Belgica')
Stamomtrek resp. 365, 338 en 335 cm
Hoogte 20 à 25 m
Plantjaar ca. 1790
Standplaats Catharijnesingel (bij het Moreelse Park), Utrecht

Het Singelplantsoen van de stad Utrecht is een van de meesterwerken van de tuinarchitect J.D. Zocher jr., die ook gebouwen ontwierp, en behoort tot zijn vroege werk. Ontworpen in 1826 en deels uitgevoerd rond 1830 kan het Singelplantsoen als een van de oudste nog bestaande openbare parken van ons land beschouwd worden. Zocher ontwierp een paar jaar eerder het Haarlemse Singelpark. Het park in Utrecht werd aangelegd op de plaats van de middeleeuwse stadsmuren, die na de napoleontische tijd geen verdedigingsfunctie meer hadden. De Singelgracht erlangs dateert uit de

twaaftde eeuw en verbindt de Kromme Rijn met de Vecht.

Het Singelplantsoen is bijna 5 kilometer lang. Het park is op zich vrij smal, maar door hoogteverschillen en slingerpaden krijgt men de indruk dat het veel groter is. En hoewel jaarlijks bomen verdwijnen, zijn er nog steeds honderden prachtige exemplaren bewaard gebleven uit de periode dat het park werd aangelegd: iepen, lindes, platanen, esdoorns, moerascipressen, beuken en eikensoorten. Vooral de iepen die er verspreid voorkomen, maken veel indruk. Het gaat veelal

Boomboeket van drie bergiepen, vanwege de gehoorde bladeren ook wel duiveltjesiep genoemd, in het Utrechtse Singelplantsoen, ca. 1830.

Op de stambasis is de zeldzame iepenbuisjeszwam zichtbaar.

om Hollandse iepen, en een enkele bergiep. Opvallend is een reuzenbergiep van meer dan 5,5 meter in omtrek aan de Tolsteegsingel, aan de oostzijde van de oude stadskern. De boom komt echter niet helemaal eerlijk aan zijn uitzonderlijke omvang, want hij is het resultaat van een zogenaamd ‘boomboeket’: een mode in de achttiende en negentiende eeuw om een paar bomen tegelijk in één plantgat te zetten. Dat geeft niet alleen sneller een dikke boom, maar – doordat de stammen op een zekere hoogte uit elkaar wijken – een mooie brede meerstammige kruin. In het Utrechtse Singelplantsoen staat een aantal van dit soort boomboeketten (bijvoorbeeld van moseiken en Hollandse iepen). Als je erop gaat letten, zie je ze wel vaker in het land.

Opmerkelijk aan de boom zijn de ingesnedden bladeren, waarbij de gebogen bladtanden enigszins naar voren wijzen. Dat leverde deze cultivar de bijnaam ‘duiveltjesiep’ op. Het is een variatie van de iep die ook wel in het wild voorkomt. De boeket-iep biedt gastvrijheid aan enkele enorme zwammen, die vooral op de stamvoet zitten. Het is de iepenbuisjeszwam – eigenlijk een zeldzame paddenstoel die om die reden op de Rode Lijst van bedreigde paddenstoelen voorkomt. De zwam profiteert van de ouderdom van de iep, maar de samenleving tussen beide organismen kan nog vele jaren standhouden. Voor de zekerheid heeft de gemeente Utrecht de boom een flink stuk ingekort om de windgevoeligheid te verminderen.

Aan de westzijde van de oude stadskern van Utrecht staan drie hoge Hollandse iepen langs de Catharijnesingel. Het zijn de restanten van een oudere rijbeplanting langs de singel, die de begrenzing vormde van de verdwenen buitenplaats Nieuweroord. Op grond van jaarringen van eerder geveld bomen uit de rij blijken de bomen nog te stammen uit de late achttiende eeuw, uit circa 1790. Het zijn wellicht de oudste iepen, en zeker van deze cultivar, van Nederland. Het is verbazingwekkend dat ze alle iepziektogolven overleefd hebben. De betreffende cultivar ‘Belgica’, met zijn karakteristieke lange, vrij smalle bladeren, staat niettemin als ‘gevoelig’ bekend. Belgica-iepen behoren tot de historische iepenvariëteiten, die misschien

De drie hoogopgaande iepen aan de Catharijnesingel in Utrecht zijn kanshebbers voor de oudste iepen van ons land. Ze stammen uit het einde van de 18e eeuw.

al in 1694 voor het eerst in België gekweekt werden. De bomen hebben een bijna cilindrische stam. Jammer genoeg zijn enkele decennia geleden de toppen eruit gezaagd, waardoor de stammen bovenin flink zijn gaan inrotten. De bomen zien er echter nog steeds krachtig uit en zijn vast van plan nog een aardig eind van deze nieuwe eeuw mee te maken.

Verspreid in het Singelplantsoen zien we nog diverse fraaie iepen, deels uit de aanlegtijd. Langs de Wittevrouwsingel achter de schouwburg staat een groep zeldzame bonte veldiepen; een cultivar van de veldiep met witgekleurde bladeren, die daar geplant is in het midden van de negentiende eeuw. Aan het Willemsplantsoen staan twee grote bergiepen uit dezelfde periode.

Omgeving: een plataan (stamomvang 620 cm) in het erachter gelegen Park Nieuweroord. Iets verder naar het zuiden twee grote witte paardenkastanjes aan de Catharijnesingel. Aan de overzijde van het Singelplantsoen diverse bomen en boomgroepen uit de aanlegtijd in de eerste helft van de negentiende eeuw. Direct tegenover de genoemde iepen een fraaie en zeldzame zachte eik.